

سلسله منشورات کنگره بین المللی قرآن و علوم انسانی (۳)
علمی پژوهشی - ISC

علوم انسانی در تفسیر نمونه

دکتر ابراهیم رضایی آدریانی

مرکز بین المللی
ترجمه و نشر
المصطفی

سرشناسه:	کنگره بین المللی قرآن و علوم انسانی (نخستین : ۱۳۹۶) International Congress on the Quran and Humanities (1th : 2017)
عنوان و نام پدیدآور:	علوم انسانی در تفسیر نمونه / ابراهیم رضایی آدریانی.
مشخصات نشر:	قم : مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی (علیه السلام)، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری:	۲۳۳ ص.
فروست:	سلسله منشورات کنگره بین المللی قرآن و علوم انسانی؛ ۳.
شابک:	۹۷۸-۶۰۰-۴۲۹-۲۶۰-۳
وضعیت فهرست نویسی:	فیبیا
موضوع:	مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۰۵ - . تفسیر نمونه -- نقد و تفسیر
موضوع:	قرآن و علوم انسانی -- کنگره ها
موضوع:	Qur'an and humanities -- Congresses*
شناخت افزوده:	رضایی آدریانی، ابراهیم، ۱۳۶۳ -
سازمان افزوده:	جامعة المصطفی (علیه السلام) العالمية. مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی (علیه السلام)
شناخت افزوده:	Almustafa International UniversityAlmustafa International Translation and Publication center
رده بندی کنگره:	ش ۱۳۹۶ / ۳ / ک ۸۶ / ۳ / ۴۵ / ۳
رده بندی دیویی:	۲۹۰ / ۳ / ۴۵ / ۳
شماره کتابشناسی:	۱۰۹۰۷

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

سلسله منشورات کنگره بین المللی قرآن و علوم انسانی، قم، پژوهش - ISC؛ علوم انسانی در تفسیر نمونه
مؤلف: دکتر ابراهیم رضایی آدریانی
چاپ اول: ۱۳۹۶ ش / ۱۴۳۹ ق
ناشر: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی (علیه السلام)
● چاپ: نازنجستان ● قیمت: ۱۴۵۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۳۰۰

مراکز پخش

- ایران، قم، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نبش کوچه ۱۸ :
تلفن: ۰۹۸ ۲۵ ۳۷۸۳۶۱۳۴ - تلفکس: (داخلی ۱۰۵) / ۰۲۵ ۳۷۸۳۹۳۰۵
- ایران، قم، بلوار محمدامین، سه راه سلاویه، تلفن: ۰۲۵ - ۳۲۱۳۳۱۰۶
- ایران، قم، مجتمع ناشران، طبقه سوم واحد ۳۰۸، تلفن: ۰۲۵-۳۷۸۴۲۴۰۲

 <http://buy-pub.miu.ac.ir/> https://telegram.me/pub_almostafa
 <http://pub.miu.ac.ir> miup@pub.miu.ac.ir

باساس لودست اندرکراتی که ما را در تولید این اثر یاری رسانند

مسئولیت تمام مطالب از نظر علمی و ویرایشی به عهده نویسندگان می باشد.
استفاده از مطالب مقالات با ذکر منبع بلامانع است.

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی فراروی اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پای‌بندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. از این رو مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و اندیشه‌های ناب و ژرف، بایسته و ضروری است. جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت بنیان‌گذاران این شجره طیّبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (دام ظلّه العالی) می‌باشد.

جهانی شدن، گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی اقتضا دارد که مسلمانان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فایده‌آه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و نگارش بحث‌های علمی، اما نه‌چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد.

بالندگی مراکز آموزشی در گرو نظام آموزشی منبجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و پژوهشی و بازنگردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه نشاط علمی مراکز آموزشی و پژوهشی را در پی دارد.

«جامعة المصطفیٰ (ص) العالمیة» به عنوان بخشی از این مجموعه که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیر ایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون دینی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون درسی بر موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفیٰ (ص)

فهرست

۶	سخن دبیر علمی کنگره
۹	درآمد
۱۱	مقدمه
۱۵	۱. روان شناسی
۵۷	۲. بهداشت روان
۸۹	۳. فرا روان شناسی
۱۳۶	۴. مدیریت
۱۵۰	۵. اقتصاد
۱۷۲	۶. سیاست
۲۰۰	۷. حقوق
۲۳۱	کتابنامه

سخن دبیر علمی کنگره

درآمد

﴿إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّذِي هُوَ أَقْوَمُ﴾ (اسراء/ ۹)

مقام معظم رهبری (مد ظله العالی):

ریشه و پایه و اساس علوم انسانی را در قرآن باید پیدا کرد^۱.

قرآن کریم نوری الهی است که برای هدایت بشر در تمام ابعاد زندگی نازل شده است از این رو در ابعاد معنوی، علمی و... راه بشر را روشن کرده و او را به سعادت رهنمون می شود.

از این رو قرآن کریم با توجه به احادیث مسلمین (علیه السلام) و اهل بیت (علیهم السلام) همانطور که رابطه انسان را با خدا (مثل شیوه عبادت، دعا و...) تنظیم می کند، از این روست که قرآن شیوه های تربیت انسان، روابط اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، مدیریتی و... را به صورت کلی و راهبردی (و گاهی به صورت جزئی) بیان کرده است.

البته این به آن معنا نیست که انتظار داشته باشیم همه جزئیات علوم در قرآن وجود داشته باشد؛ بلکه مقصود آن است که قرآن به مبانی، اهداف، اصول و برخی روش های علوم اشاره می کند و به این صورت به علوم بشری به ویژه علوم انسانی جهت دهی می کند تا از این طریق هدایت همه جانبه انسان را محقق سازد و از انحرافات جلوگیری کند که در اثر علم ناقص بشری حاصل می شود تا انسان به سعادت و کمال نهایی خود برسد.

اول: ضرورت موضوع کنگره

علوم انسانی رایج در شرق، ترجمه شده و برگرفته از علوم انسانی غربی است که لازم است

تحول جدی در آنها صورت گیرد و بر اساس فرهنگ قرآنی بازسازی و جهت دهی شود چرا که: اولاً این علوم بر اساس مبانی خاص فرهنگ غرب (مثل اومانیسم، سکولاریسم و...) شکل گرفته است که لازم است بر اساس مبانی صحیح بازسازی شود.

ثانیاً برخی آموزه های علوم انسانی رایج با احکام و آموزه های اسلامی سازگار نیست و لازم است اصلاح شود.

ثالثاً علوم بشری در مسیر خود در حال تکامل است و علوم انسانی فعلی نیز از این قاعده مستثنی نیست.

بهترین منبع برای این بازسازی، اصلاح و تکمیل علوم انسانی، قرآن کریم است. چرا که تنها کتاب الهی بحریف نشده در جهان است که معجزه جاویدان، فرازمانی و فرامکانی پیامبر اسلام ﷺ است. کتابی حکمت آمیز که سخن خداست و هیچ انحراف و نقصی در آن راه ندارد.

قرآن کریم در موارد متعدد (دو بیش از دو هزار آیه) به مطالب علوم به ویژه علوم انسانی (که پیوند ناگسستنی با موضوع این کتاب یعنی هدایت زندگی انسان دارد) پرداخته است. مقام معظم رهبری حضرت آیت الله العظمی خامنه ای - دامت برکاته - از سال ها قبل مکرر بر ضرورت تحول در علوم انسانی بر اساس قرآن تأکید کرده اند. چرا که نیاز دانشگاه ها و جوامع شرقی در حوزه های سیاست، اقتصاد، تربیت، مدیریت و... است و این تأکیدها ضرورت موضوع و لزوم برگزاری این کنگره را دوچندان کرد.

دوم: پیشینه کنگره

حدود ده سال است که گروه قرآن و علوم در جامعة المصطفیٰ ﷺ العالمیه شکل گرفت و رشته قرآن و علوم با ده گرایش (تربیت، سیاست، اقتصاد، روان شناسی، جامعه شناسی، مدیریت، حقوق، بهداشت سلامت و...) در مدرسه عالی قرآن و حدیث جامعة المصطفیٰ ﷺ العالمیه با مجوز وزارت علوم ایران شروع شد.

یکی از ضرورت های قرآنی، تحول در علوم انسانی بر اساس قرآن بود که موضوع رشته فوق گروه علمی آن بود، لذا با توجه به تأکید مقام معظم رهبری - دامت برکاته - از سال ۱۳۹۴ش مقدمات این کنگره آغاز شد و از سال ۱۳۹۵ش با حمایت آیت الله اعرافی ریاست جامعه و مسئولان دیگر جامعه کار کنگره عملاً شروع شد. بعد از تصویب طرحنامه، شورای سیاست گذاری و علمی کنگره تشکیل شد و به درجه علمی - پژوهشی و ISC نایل شد و از

مهرماه ۱۳۹۵ دریافت چکیده و مقالات آغاز شد.

در پی استقبال گسترده اساتید، دانشجویان، طلاب، قرآن پژوهان حوزه و دانشگاه از این کنگره و دریافت بیش از ۱۱۵۲ چکیده و مقاله، زمان کنگره چندین بار تمدید و در نهایت مصوب شد در تاریخ ۱۳۹۶/۹/۹ برگزار شود.

شورای علمی و سیاست‌گذاری کنگره در اول خرداد ۱۳۹۶ خدمت مقام معظم رهبری (دام‌ظله‌العالی) رسیدند و گزارشی از امور کنگره محضر ایشان عرضه شد؛ ایشان ضمن تأیید اصل کار و تشویق دست‌اندرکاران، بر کیفیت کار تأکید فرمودند. از این‌رو مسئولان و ارزیابان کنگره با دقت نظر بیشتری به ارزیابی مقالات پرداختند و از ۶۶۲ مقاله رسیده حدود نصف آنها پذیرش نشد و در نهایت ۱۲۲ مقاله علمی پژوهشی و ۲۶۷ مقاله علمی ترویجی پذیرفته شد که در مجموعه منشورات کنگره بین المللی قرآن و علوم انسانی منتشر و در اختیار محققان قرار می‌گیرد.

در پایان از ریاست محترم جامعه المصطفی (علیه السلام) العالمیه آیت الله اعرافی و ریاست محترم مجتمع آموزش عالی امام خمینی (علیه السلام) حجت الاسلام والمسلمین دکتر زارعان و همه مسئولان و همکاران در کنگره، که همواره یاور و مشوق ما بودند، تشکر و قدردانی می‌نمایم.

والحمد لله رب العالمین

دبیر علمی کنگره

دکتر محمد علی رضایی اصفهانی

استاد تمام - جامعه المصطفی (علیه السلام) العالمیه

۱۳۹۶/۷/۱۱ ش

درآمد

﴿قُلْ أَنْزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ كَانَ غَفُوراً رَحِيماً﴾: (فرقان، آیه ۶)

وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّاهِرِينَ

قرآن کریم در آیات زیادی به موضوعات و مطالب علمی در حوزه طبیعت، کیهان، طب و علوم انسانی هم چون اقتصاد، سیاست، مدیریت و... اشاره کرده است. مفسران در مقابل این گونه آیات سه گونه عمل داده اند:

الف) گروهی از مفسران از کنار این آیات گذشته اند و به ذکر مطالب لغوی و سنتی تفسیر اکتفا کرده اند.

ب) گروهی از مفسران در این زمینه حرکت های افراطی داشته اند، هم چون تفسیر الجواهر طنطاوی، و تفسیر القرآن هو الهدی والفرقان سر سید احمد خان هندی.

ج) برخی دیگر به تفسیر علمی آیات پرداخته اند و بی از افراط و تفریط دوری کرده اند. تفسیر گرانسنگ «نمونه» پیشگام این شیوه در عصر حاضر است.

در این تفسیر مطلب علمی زیادی در زمینه های علوم مختلف بیان شده است و علوم طبیعی و انسانی در استخدام فهم و تفسیر آیات قرآن قرار گرفته است. و در موارد متعددی اعجازهای علمی قرآن بیان شده است و همین مطلب یکی از دلایل استقبالی نسل جوان از این تفسیر است.

البته از آن جا که بیش از دو دهه از تألیف این تفسیر گرانسنگ می گذرد، به مؤلفان بزرگوار پیشنهاد می شود که در مطالب علمی آن بازنگری صورت گیرد و جدیدترین یافته های علمی اطمینان آور به آنها افزوده شود.

به هر حال در این نوشتار که به مناسبت برگزاری کنگره بین المللی قرآن و علوم انسانی جامعه المصطفی ص العالمیه تهیه شده است، بخشی از تلاش علمی صاحبان تفسیر نمونه به نمایش گذاشته شده است و نکات علمی این تفسیر در دو حوزه اعجازهای علمی و تفسیر

علمی (در حوزه علوم انسانی) سامان یافته است. تا مورد استفاده قرآن پژوهان و فرهیختگان و پژوهشگران میان رشته‌ای قرآن و علوم قرار گیرد. (در ضمن در مبحث اعجازهای علمی برخی نکات پیش‌نهادی و توضیحی از گردآورنده تحت عنوان «بررسی» در پاورقی‌ها ذکر شده است، که از مؤلفان تفسیر نمونه نیست).

البته این نوشتار نیازمند ارشاد و تکمیل است و با پیشنهادات ارباب معرفت راه کمال را می‌پیماید.

در این ما لازم است از حضرت آیت الله العظمی مکارم شیرازی که به شاگردان خود اجازه استفاده از تفسیر گرانسنگ نمونه و تهیه این اثر را داده‌اند و نیز از فاضل محترم حجت الاسلام ابراهیم رضایی آدریان که ما را در تدوین این اثر یاری کردند تشکر کنیم.

والحمد لله رب العالمین

قم - ۱۳۹۶/۷/۱۴ ش

محمد علی رضایی اصفهانی

www.ketab.ir

مقدمه

حضرت آیت الله العظمی مکارم شیرازی از افراد موافق تفسیر علمی ولی معتدل، به حساب می‌آیند که تفسیر علمی را در یک نوع آن پذیرفته‌اند و در تفسیر نمونه، در موارد متعدد برای اثبات اعجاز علمی قرآن، از آن استفاده کرده‌اند^۱ و با نوعی از تفسیر علمی مخالفت کرده‌اند و آن را تفسیر به رأی می‌خوانند.^۲ آنجا که با تفسیر علمی موافقت دارند می‌فرمایند: «گاهی هم مشاهده می‌شود که علم به میدان آمده و قرآن را تفسیر می‌کند، تأکید می‌کنم وقتی می‌گوییم علم، منظورم کشفیات ثابت شده و قطعی علمی است، نه فرضیات که اشکال کنند فرضیه‌ها با گذشت زمان، دستخوش تغییر و دگرگونی می‌شود و نمی‌توان قرآن ثابت و تغییر ناپذیر را، بر فرضیات دگرگون شونده تطبیق داد.

برای مثال: زوجیت نر و ماده، در عالم گیاهان که بعد از قرن هفده میلادی کشف شد و با حرکت زمین به دور خود، دیگر یک فرضیه نیست، با گذشت زمان دگرگون شود».^۳

ایشان در کتاب قرآن و آخرین پیامبر در یک فصل، اعجاز قرآن را از نظر علوم به روز بررسی می‌کند و مسائلی همچون قانون جاذبه عمومی، تسخیر خورشید، زمان، زندگی در کرات دیگر و... را مطرح می‌کند و در قرآن و علم، مورد بررسی قرار می‌دهد.^۴

ایشان در آن کتاب (قرآن و آخرین پیامبر) بعد از بیان این مطلب که قرآن یک کتاب علوم طبیعی نیست و اگر چیزی از اسرار علوم و حقایق جهان آفرینش، در آن باشد، حتماً برای یک هدف تربیتی و اخلاقی، یا تعلیم درس توحید و خداشناسی آمده است، نه به عنوان عرضه کردن علوم طبیعی و مانند آن، به سبک دائرة المعارف، سپس به بحث تطبیق قرآن، با

۱. تفسیر نمونه، ج ۱، ص ۱۳۱ و ج ۱۱، ص ۴۱۰ و ج ۱۲، ص ۲۷۵ و ج ۱۵، ص ۵۶۸.

۲. تفسیر به رأی، تألیف استاد مکارم شیرازی، ص ۶۹-۷۹.

۳. مجله پیام قرآن، پیش شماره، ص ۴۸.

۴. قرآن و آخرین پیامبر، ص ۱۴۷-۲۰۰.

اکتشافات علمی و مسائل مختلف علوم می پردازد و سؤال می کنند که آیا از این راه می توان، برای ارزیابی قرآن و کشف معجزات علمی آن، استفاده کرد یا نه؟

و بعد پاسخ می دهند که: در اینجا نظرات مختلفی وجود دارد، بعضی چنان راه افراط در پیش گرفته اند که آیات قرآن را با کمترین تناسب، بر یک سلسله فرضیات علمی و نه حقایق مسلم و قطعی، تطبیق کرده اند و به گمان خود، از این راه خدمتی به شناسایی قرآن نموده اند در حالی که این یک اشتباه بزرگ است. فرضیات علمی پیوسته در حال تغییر و تحول می باشد و قرآن یک واقعیت ثابت.

تطبیق یک واقعیت ثابت، بر یک سلسله امور متحول و متغیر نه منطقی است، نه خدمت به علم و نه خدمت به دین. مثلاً اگر ما فرضیه لاپلاس را، درباره چگونگی پیدایش منظومه شمسی اساس قرار دهیم و آیات قرآن را، با مناسبت های جزئی بر آن تطبیق کنیم، مسلماً مرتکب کار خلافی شده ایم. چه این که هیچ دور نیست. فرضیه لاپلاس در پرتو اکتشافات علمی جدیدی (همچون صد ها فرضیه دیگر) راه فنا و نیستی را طی کند؛ آنگاه تکلیف ما با آن آیات که وحی آسمانی است، خطا و اشتباه در آن راه ندارد، چه خواهد بود.

در برابر این دسته، دسته دیگری هستند که راه تفریط را پیموده اند و معتقدند که ما به هیچ وجه، حق نداریم مسائل علمی را هر قدر مسلم باشد آیات قرآن، هر قدر روشن و صریح باشد تطبیق نماییم، این تعصب و جمود نیز، کاملاً بی دلیل به نظر می رسد.

اگر راستی یکی مسئله علمی به روشنی اثبات شده و از محیط فرضیه ها، قدم به جهان قوانین علمی گذارده و حتی گاهی جنبه حسی به خود گرفته - مانند گردش زمین، به دور خود یا گردش زمین، به دور آفتاب و مانند وجود گیاهان نر و ماده، تلقیح در عالم نباتات و امثال اینها - از سوی دیگر آیاتی از قرآن هم صراحت در این مسائل داشته باشد، چرا تطبیق این مسائل، بر آیات قرآن، سرباز زنی و از این توافق که نشانه عظمت این کتاب آسمانی است وحشت داشته باشیم ...

از این بیان روشن شد که چه حدودی از تطبیق آیات قرآن، بر مسائل علوم طبیعی مجاز و منطقی و چه حدودی نادرست و غیر مجاز است به همین دلیل در بحث هایی که در این فصل - اعجاز قرآن از نظر علوم روز - طرح می شود، دو نکته را کاملاً رعایت خواهیم نمود. نخست این که: مسائلی از علوم طبیعی را انتخاب می کنیم که صد درصد، ثابت، قطعی و یا حسی باشد و از رفتن به سراغ فرضیه ها اجتناب خواهیم کرد.

دیگر این‌که: دلالت آیات قرآن بر آنها، کاملاً روشن و طبق قواعد ادبی، در استنباط معانی از ظواهر الفاظ، قابل اعتماد باشد و نیازی به توجیه‌ها و تفسیرهای مخالف ظاهر پیدا نکند.^۱

www.ketab.ir